

דעה ברורה

בירור כל סעיף בשלחן ערוך הלכה למעשה
בשפה ברורה וקלה עם אלפי הוספות

הלכות נדרים

סימן ריא – המתנה שנדריו לא יהיו נדרים, וכו' סעיפים
דיני התרת נדרים בערב ראש השנה

ליקט וערך: אשר הורוביץ

לעילוי נשמת מורי חמי הרה"ח ר' שלמה בן הר"ר דוד הכהן דוידוביץ ז"ל כ"ה סיון תשע"ג.

סימן ריא – המתנה שנדריו לא יהיו נדרים, וכו' ד' סעיפים

א (א) האומר נדר שאני רוצה לדר לא יהא נדר, (ב) ונדר, (ג) אינו נדר. במה דברים אמורים, שהוציא תחלה בשפתיו לומר שלא יהא נדר; אבל אם חשב כך בלבד, הוי דברים שבלב ואינם מכילים הנדר שהוציא בשפתיו. ויש אומרים דאפילו אמר בן (ד) בלחש, הוי דברים (ה) שבלב. (ו) הגה: (ז) וקא דלמרינן (ח) כל

~~~ דעה ברורה ~~~

(א) האומר נדר זה שאני רוצה לידור לא יהא נדר, ונדר, אינו נדר. ונחלקו הפוסקים בפירושו:

א. האומר נדר גמור שאני רוצה לידור, לא יהא נדר, כי באמת איני רוצה לקיימו, ונדר, אין נדרו נחשב כנדר (ב"ח, ושא"ד סק"א, ובבית דוד הוכיח כן).

ב. נדר גמור שאני רוצה לידור בפני חברי כדי שיחשוב שאסרתי עלי דבר מה, לא יהא נדר, כי באמת איני רוצה לקיימו, וכל כוונתי בנדר אינה אלא להטעות את חברי, ונדר, אין נדרו נחשב כנדר. אבל אם כוונתו באומרו נדר שאני רוצה לידור הוא לזרז את עצמו, אפילו בלי תנאי אינם כלום, כמו שמתבאר בסימן רלב שנדר זירוזין אפילו ללא תנאי אינם כלום (ט"ז סק"א, ועיין כהנות עולם).

(ב) ונדר. בשעה שביטל את נדרו, אין נדרו נדר, ואין חילוק בין אם פירט את הנדר שרוצה לידור או לא, אבל אם יאמר כן שלא בשעת הנדר אינו כלום (ט"ז סק"א, והסכים עמו הבית מאיר, וגם הש"ך כתב כן בפירושו את דעת המחבר). ובשעת הנדר היינו כך זמן שהוא עסוק באותו עניין אפילו שאינו בתוך כדי דיבור (חזון איש י"ד סי' קמג סק"י). והפרישה כתב שדווקא אם הוא אומר בפירוש למחר או לאחר זמן כשאני ידור נדר שלא לאכול בשר הרי אני מבטלו מעתה, כיון שפירש ופירט בביטולו את הדבר שרוצה לידור, הרי נדר זה בטל, שהרי התנה בפירוש, אבל אם לא פירט את הדבר שידור בהמשך אלא התנה שכל הנדרים שאדור יהיו בטלים אין אמירתו כלום והנדר אינו בטל (וכן משמע שהסכים בנקודות הכסף).

(ג) אינו נדר. כי נדרו הוא כנדר טעות (חידושי הריטב"א נדרים כג: וכן פירשו הרעק"א, ושפת אמת לסעיף א. ועיין בחידושי הגר"ש שקופ נדרים סי' יז ובשערי יושר שער ה פכ"ב, ובהליכות שלמה ח"ב בקונטרס שלמי נדר אות טו).

(ד) בלחש. שאינו נשמע לאוזנו, אבל אם השמיע לאוזנו נחשב אמירה ונחשב ביטול (הב"ח, ט"ז סק"ב, בית לחם יהודה סק"ב והביא כמה ראיות, ובפתחי תשובה סק"א הביא מהלבושי שרד אות רז שהביא ראיה). ויש אומרים שצריך שישמיע לאוזנו (פרישה סי' רי, חכמת אדם כלל צד אות ג). ויש אומרים שאפילו השמיע לאוזנו אין נדרו בטל אלא אם יבטלנו בקול רם שרבים יוכלו לשמוע (שא"ד סק"ב, ורעק"א סימן רי על סעיף ג). ויש מי שאומר שכל זה אם בשעה שנדר היה דעתו על דעת התנאי, ולכן צריך שיהיה גלוי לכל בקול רם, כדי שלא יחשב דברים שבלב, אבל מי שנודר ובתוך כדי דיבור לנדרו מבטל את הנדר, יוכל לבטל אפילו בלחש ואינו משמיע לאוזנו כלל, כי ברגע שמוציא דבר מפיו כבר אינו נחשב כדברים שבלב (רעק"א). ויש מי שחשש לדעת הש"ך שצריך לומר בקול רם דוקא אם מתנה נדר זה שאני נודר אינו

שלחן ערוך

ג

נדרי (ט) צלייל יום פפודים (י) הוי (יא) צאלו התנו (יב) צהדיא ומפל מקום (יג) ללא סמכין על זה להקיר צלח
שאלה לחכם, כי אם ללך גדול (מהר"י סימן ב'). **ב** (יד) מי שהתנה ואמר: כל נדרי (טו) שאדר

דעה ברורה

נדר, ומיד אחר כך נדר, אבל אם התנאי היה זמן רב קודם לנדר יכול לבטל בלחש (נדר)
זרזין ח"ב ד"ה מיהו, בית דוד [ביסטריץ] ד"ה בש"ך אות ב), וכל זה כשאמר התנאי והדיבור בפני חברו,
אבל אם התנאי והנדר שניהם היו בלחש ולא שמע מהם אדם, ברור שיכול לבטל
בלחש (בית דוד שם).

(ה) שבלב. ורק אם אמר לרבים לפני הנדר מה שאדור יהא בטל, ובשעת הנדר חשב כן
בלבו, הנדר בטל (רעק"א בכוונת הש"ך סק"ב). ודוקא כשאנו זוכר כלל מהתנאי, כי אז מה
שהקדים וביטל נחשב ביטול, ונחשב דיבורו שבשעת הנדר כאילו נעשה בטעות ונכשל
בלשונו בלי דעת, וכאילו אין פיו ולבו שוים, כי הרי אם היה יודע מהתנאי לא היה
נודר, אבל אם הוא זוכר מהתנאי, אם כן ידוע לו בלבו שכך הוא התנה, ושאינו ראוי
לו לידור, ואפילו כן הוא נודר, ממילא, נחשב כדיבור המועיל, וראוי הנדר לחול, ולכן
אפילו שמחשב בלבו שהנדר יבוטל אינו מועיל, כיון שידוע בלבו שמבטל ואפילו כן
אמר, הרי שזה דברים שבלב (רעק"א).

(ו) הגה וכו'. אין כאן מקומה אלא בסוף סעיף ב (ש"ך סק"ג, בית לחם יהודה סק"ג, באר היטב סק"ג).
ויש אומרים שכאן מקומה, וכוונת הרמ"א שהגם שהמנהג שהחזן אומר כל נדרי בקול
והקהל אומרים עמו בלחש, עם כל זה אנו מחשיבים כאילו התנו בפירוש, ואין הקהל
צריכים לומר בקול רם דוקא, כי מה שצריך שיאמר את התנאי בקול, הוא שאם יאמר
התנאי בלחש והנדר בקול רם, יש גילוי שהלשון השני חשוב אצלו יותר ולכן אומרו
בקול, וזה שייך רק במי שמתנה ומיד נודר, אבל במתנה לכל השנה, שיש זמן בין
התנאי לנדר, אין סתירה בין דיבורו לתנאי, כי כן דרך בני אדם, פעמים מדברים בקול
ופעמים בלחש (כנויי נדרים דף מה ע"א ד"ה ובזה).

(ז) והא דאמרינן כל נדרי. שתקנו דורות הראשונים לאומרו משום עמי הארץ שרגילים
בנדרים ועוברים עליהם בשוגג (רבינו תם בספר הישר). וכן פשט המנהג בכל ישראל, ולא
כדעת האומר (הר"ן נדרים כג): שאין ראוי לומר כל נדרי כדי שלא יקילו ראשם בנדרים.

(ח) כל נדרי. ומנהג הקדמונים היה לומר מיום כיפורים שעבר עד יום כיפורים זה,
והייתה הכוונה להתיר הנדרים והשבועות שכבר נדרו ונשבעו פן עבר אחד עליהם
(הראב"ן נדרים פרק ג, ראב"ה סי' תקכח בשם הראב"ן והובאה בפסקי הרא"ש יומא פ"ח סי' כז, ועוד ראשונים), ורבינו תם
הקשה על זה, ותיקן לומר מיום הכיפורים זה עד יום כיפורים הבא עלינו לטובה,
והכוונה להתנות על נדרים שידור מכאן ולהבא שלא יחולו, ואנו נוהגים כרבינו תם
(משנה ברורה סי' תריט סק"ב, וכבר כתב הבית הלל סק"א שכך צריך לומר הנוסח, לפי המהר"ו שהביא הרמ"א כאן. ובשר"ת
הרדב"ז ח"ד סי' לג כתב שיאמרו את שני הנוסחאות בלשון עבר ובלשון עתיד). ויש מי שאומר שאינו לא התרת
נדריים ולא ביטול להבא אלא תפילה להקדוש ברוך הוא שלא ישלחו בעוון נדרים
ושבועות שנדרו ונשבעו בשנה שעברה (נימוקי יוסף נדרים כג).

(ט) בליל יום כיפורים. ומתוך שהוא יום דין גומר בלבו לבטל את נדריו ואינו אומר
מהשפה ולחוץ (כנסת הגדולה בהגהות הטור אות ד בשם הר"ם ריקאנטי סימן תפ, ולכן נקטה הגמרא שמבטל בראש

עד זמן פלוגי יהיו בטלים, ונדר בתוך הזמן, אם הוא זוכר לתנאו בשעת הנדר, (טז) נדרו קיים (יז) שהרי מבטל תנאו בשעה שנודר; ואם אינו זוכר לתנאו בשעת

~~~ דעה ברורה ~~~

השנה שהוא יום דין. ומדברי הטור והרמב"ם נראה שבכל השנה מועיל להתנות כן (שם והגמרא שאמרה שיעמוד בראש השנה ויאמר נקטה זמן קבוע או שאז באים יותר אנשים לבית הכנסת).

(י) **הוא כאילו התנו בהדיא.** וכל הנדרים שיודרו במשך השנה הם כבר מבטלים, ואפילו שכבר ביטלנו כבר בשנה שעברה את כל מה שנידור, מכל מקום נהגו לומר אחר כל נדרי ונסלח לכל עדת ישראל, כי אפילו שהנדרים שנדרו בשנה הקודמת הם מבטלים מכוח התנאי שבאמירת כל נדרי, זה רק שאינו נחשב כעובר על נדרו אבל מכל מקום צריך סליחה ומחילה, כמו מי שחשב לאכול בשר טרף ועלה בידו ואכל בשר כשר שצריך סליחה ומחילה (חידושי מהרא"ך [כהן] לסעיף א ד"ה הר"ן. ובנימוקי יוסף ז: ד"ה לא, כתב שאמירת כל נדרי אינה אלא תפילה שלא יכשלו ולא יענשו ולכן מסיימים ונסלח וגו').

(יא) **כאילו התנו.** ויש מי שאומר שכיון שבאמירת כל נדרי צריך שיעמדו שנים מהקהל אצל החזן, נחשב התנאי שבאמירת כל נדרי תנאי שהתנו ברבים, ואינו מבטל אלא נדרים שיודרו בפני שלשה ברבים, אבל נדר שנדרו ביחיד אין הנדר מבטל דיבור של התנאי שהותנה ברבים (חידושי מהרא"ך [כהן] לסעיף א עיין שם טעמו באריכות).

(יב) **בהדיא.** ולא רק נדרים מבטל אמירת כל נדרי אלא גם נזירות מבטל, ואפילו שאין המילה נזירות מוזכרת בנוסח כל נדרי, כיון שהנזירות בכלל הנדרים (מהר"ם גלאנטו סי' יח והביאו הש"ך סק"ג, ואפילו אם נזירות הוא איסור גברא ונכלל בכלל השבועות, מכל מקום הרי אנו מתירים גם שבועות. אמנם לדעת המהרי"ט בראשונות סי' נג שנזירות אינה לא איסור גברא ולא איסור חפצא רק שהוא מתקדש קודם בגופו ולאחר זה ממילא נאסר בדיני נזיר, צריך עיון, ידות נדרים ביד יוסף סק"ד).

(יג) **לא סמכין על זה להתיר בלא שאלה לחכם כי אם לצורך גדול.** ואולי גם רבינו תם שתיקן להתנות ביום הכיפורים בלשון זה, לא תיקן כדי להתיר לכתחילה, אלא בדיעבד אם כבר עבר בשוגג שלא יהיה עליו עונש (מהרי"ט ח"א סי' נג). ומעולם לא שמענו מי שסמך בזמן הזה להתיר נדרים מטעם אמירת כל נדרי (בית הלל סק"א). ורק כשרוצה להפסיק מנהג טוב שנהג שלשה פעמים אפשר לסמוך על התרת נדרים של ערב ראש השנה (שו"ת שלמת חיים ח"א סי' רלא, עיין יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' ל סעיף יא).

(יד) **מי שהתנה ואמר כל נדרי שאדור עד זמן פלוגי יהיו בטלים.** כמו שאנו אומרים בנוסח כל נדרי.

(טו) **שאדור.** ואפילו נדרי מצוה (חזון איש י"ד סי' קמג סק"ה, וראיה שבהתרת נדרים בערב ראש השנה אנו אומרים, חוץ מנדרי תענית, ולכאורה למה צריך להתנות כן הרי זה נדרי מצוה, אלא מכאן שאפילו לנדרי מצוה מועיל תנאי. וכן משמע בשו"ת תשורת שי סי' תקפז).

(טז) **נדרו קיים, שהרי מבטל תנאו בשעה שנודר.** שהרי זוכר הוא מהתנאי ואפילו כן נדר, ודאי שכוונתו לעקור התנאי ולקיים הנדר.

(יז) **שהרי מבטל תנאו.** ומרן המחבר ז"ל לא ביאר מה דעתו האם תנאו בטל לגמרי, או שרק לגבי נדר זה שרוצה לידור בטל התנאי, ונחלקו הפוסקים בהלכה זו (הרשב"א חידושים כג: ד"ה אמר אביי לשונו דבטליה לתנאיה לגבי האי נדר, ודקדק מלשונו בשערי דעה סק"ב כן להלכה. אולם ברדב"ז ח"א סי' תקו, כתב בפירוש, והתנאי בטל לגמרי אפילו מכאן והלאה, וכן פסק בכני נדרים סעיף א ד"ה ועיין. ובכנסת הגדולה הגהות הטור אות

הַנֶּדֶר, (יח) הַתְּנָאִי קִיָּם וְהַנֶּדֶר בְּטֵל. וְיֵשׁ אֲמָרִים שְׂאִין הַתְּנָאִי מוֹעִיל לְבִטּוֹל הַנֶּדֶר, אֲלָא אִם בֵּין יִזְכְּרוּנוּ (יט) תּוֹךְ כְּדֵי דְבוֹר (כ) לְנֶדֶר וְיֹאמַר (כא) בְּלִבּוֹ שֶׁהוּא סוֹמֵךְ

דעה ברורה ~~~

ז נסתפק בדיון זה). ויש להחמיר בשל תורה, ולכן אם נדר פעם אחת וזכר לתנאו, צריך לחזור ולהתנות פעם אחרת שכל מה שידור מכאן ואילך יהיה בטל, ואם לא אמר כן אין לנדריו ביטול כי אם על ידי התרת חכם.

(יח) התנאי קים והנדר בטל. כי נדרו כנדר טעות, שאם היה נותן על ליבו בשעת הנדר תנאי זה לא היה נודר (הרשב"א בחידושו כג: והר"ן עה: ד"ה הא, ועוד. וכן כתבו במעשה רקח ובפרי חדש בספר מים חיים על הרמב"ם נדרים פ"ב ה"ד). ויש אומרים שאינו מועיל זכירת התנאי עד שיתחרט בליבו על הנדר (הראב"ד בהשגות נדרים פ"ב ה"ד, ונחלקו המפרשים האם גם הרמב"ם מודה בסברא זו, עיין כסף משנה שם).

ולדעה הראשונה שנחשב כנדרי טעות, מי שמכיר בנפשו שבשעת הנדר לא היה נמנע מלידור אפילו אם היה נזכר בתנאו, כגון שהיה כועס הרבה, הנדר קיים, ואפילו אומר עתה שנוח לו בתנאי (חזון איש אה"ע דף רלז ע"ב, וכן מתבאר מדברי הפרי חדש במים חיים על הרמב"ם פ"ב ה"ד, ומדברי הכהנות עולם דף נ ע"ד, וערך השלחן סק"א), וכיון שזה ספק תורה יש להחמיר ולחוש לשיטה זה שנחשב כנדרי טעות.

ונחלקו האחרונים לדעה זו שנדרו נחשב כנדרי טעות, מה הדין אם ביטל התנאי בשעה שנזכר בו, שדעת הרדב"ז (ח"א סי' תקו) שהתנאי קיים והנדר בטל, כי אולי אם היה נזכר בתנאי בשעת הנדר לא היה נודר. אולם יש אומרים שהתגלה הדבר לכתחילה שאפילו אם היה זוכר התנאי היה נודר, ולכן התנאי בטל והנדר קיים (מים חיים מהפרי חדש שם). ולמעשה אין לנו חילוק במחלוקת זו להלכה, כיון שאנו חוששים לשיטות שצריך לקיים התנאי בשעה שזוכרו (וכשיטת הראב"ד שהזכרנו למעלה, והביאה באבקת רוכל סי' קעו ושיבחה, וכנראה שגם דעת הרמב"ם כן).

ביטל התנאי בליבו קודם שנדר, לא ביטל התנאי, כי דברים שבלב אינם דברים (הרדב"ז ח"א סי' רד, וכולם מודים בזה), ובלבד שיזכר בתנאי אחר שידור, שיקיים את התנאי, ויאמר בליבו על התנאי אני סומך.

והמתנה בתחילת השנה לבטל נדרי, ובשעה שנדר לא זכר מתנאו, ובא אחר והתפס בנדרו, יש אומרים שלא חל נדרו של השני, כיון שנדרי הראשון בטלים מתחילה, כיון שהתנאי עושה את נדרו כנדר טעות (כנויי נדרים דף מז ע"ב). אולם לכסף משנה (נדרים פ"ב ה"ד) הנדרים חלים אלא שחוזר ונעקר (וכן מתבאר בתשובת הראנ"ח במים עמוקים סוף סי' עב) ואם כן לשיטתם אם בא אחר והתפס בנדרו, מועיל התפסתו וחייב לקיים נדרו, ויש להחמיר בספק תורה.

נדר שיחול הנדר לאחר שלושים יום, ונודע לו התנאי קודם שלושים יום, צריך לקיים התנאי מיד, אפילו שעדיין לא הגיע זמן הנדר. וכן בנדר התלוי בתנאי, כמו שאם ילך למקום פלוני יאסרו פירות העולם עליו, ועדיין לא הלך לאותו מקום באופן שעדיין לא חל הנדר עליו, עם כל זה בשעה שנזכר בתנאו שהתנה לבטל נדרי צריך לקיים התנאי מיד (חזון איש אה"ע דף רלו ע"ד).

על התנאי, (כב) ויש (כג) לחוש (כד) לדבריהם (כה). ג (כו) התנה על קצת דברים שיחא נדרו במל בָּהֶם (כז) ואינו יודע על מה התנה, אם על אכילת פֶּשֶׁר או שתית יין;

~~~ דעה ברורה ~~~

ומי שהתנה שכל נדר שידור השנה יהיה בטל, אפילו אם לא פירט את סוגי הנדרים אף נזירות שמשון בכלל (ש"ת אבקת רוכל סי' קעו, הרדב"ז ח"א סי' תקו, מהר"ם גלאנטי סי' יח, כנסת הגדולה בהגהת הטור אות ה, ש"ך סק"ג, שלחן גבוה סק"ב, וכן דעת רוב האחרונים).

ואם התנה רק על נדר או רק על שבועה, נחלקו האחרונים האם מועיל לנזירות [כיון שיש מחלוקת האם נזירות בכלל נדר או שבועה] (ודעת מהר"א גאליקו שמועיל, ודעת המקור ברוך [קלעי] סי' כט שמחמת הספק אינו מועיל, והביאם הכנסת הגדולה שם) ועל כן יש להחמיר.

וכל זה הוא כשנדרו הוא היפך תנאו הראשון, כמו ראובן שאמר שכל נדר שידור יהיה חצי לצדקה לחברת ביקור חולים, ואחר כך הקדיש מנה ללומדי תורה, שאז אנו לא אומרים שבנדרו השני ביטל תנאו הראשון, שהרי יכול לתת ללומדי תורה ולביקור חולים (תשובת הר"ן סי' א, והביאו כנסת הגדולה הגהות הטור אות ח).

(יט) תוך כדי דיבור. ונחלקו בשיעורו, יש אומרים כדי אמירת שלום עליך רבי, ויש אומרים כדי אמירת שלום עליך רבי ומורי (ובסימן רי סעיף ג ד"ה תוך כדי דיבור ציינתי דעות החולקים).

(כ) לנדר. כך צריך לומר (ש"ך סק"ד). והטורי זהב (סק"ג) חולק ופסק, שצריך לומר תוך כדי דיבור לזכירתו, כי אין צריך לזכור את התנאי בתוך כדי דיבור לנדרו אלא מתי שיזכור מהתנאי אפילו אחרי הרבה זמן צריך שבתוך כדי דיבור לזכירתו שישם אל לבו לקיים התנאי (וכן העיד מהר"ט ח"א סי' כא שכן הורה אביו הלכה למעשה). ובנקודות הכסף הסכים כמחבר (וכן בשו"ת מים רבים חיר"ד סי' מו, וכהונת עולם דף נ ע"ג, ודעת תורה).

(כא) בלבד. ואין צריך אמירה בפה (תוספות ר"ד נדרים פרק ארבע נדרים אות ח, רדב"ז ח"א סי' רד). (כב) ויש לחוש לדבריהם. של דעה שניה, שכל שלא זכר תוך כדי דיבור לנדרו (ולדעת

הטורי זהב לזכירתו) הנדר קיים וצריך שאלה, וכן יש להורות (והוא דעת רוב האחרונים הרדב"ז ח"א סי' רד, רבינו חייא רופא שבתשובת מהר"ט ח"א סי' כא, קול אליהו חיר"ד סי' לג, גינת ורדים חיר"ד כלל ב סי' ז וסיים שזה איסור תורה ויש להחמיר, פרח שושן חיר"ד סוף כלל ב, מקור ברוך [קלעי] סי' כט, כהונת עולם ד"ה שם בב"י, אדמת קודש ח"א חיר"ד סי' יב, ערך השלחן סק"א, ועוד הרבה. ודעת החולקים שאין לחוש לסברא זו, הם: המב"ט ח"א סי' קנב, מהר"ם גלאנטי סי' יח, מהר"י טאוס שבשו"ת מהר"ם אלשיך סי' קג, והסכימו עמו המהרש"ם ומהר"ם אלשיך, ורבני מצרים שבתשובת קול אליהו חיר"ד סי' לד, מחנה אפרים סי' יב. כמבואר באורך בספר שער החיים סק"ה. ובשלחן גבוה סק"א, תמה על המחבר שרק חשש לדבריהם, ולא כתב כן הלכה למעשה).

ומי שמסופק האם חזר בו תוך כדי דיבור או לא, קרוב לודאי שהיה אחר כדי דיבור, כי שיעור תוך כדי דיבור הוא שיעור מועט, ומכל מקום מועיל ספיקו לסניף לצרף עם היתרים אחרים (ש"ת הרדב"ז ח"ד אלף שג).

וכשיש צדדים להקל, אפשר לעשות את התנאי לסניף לסמוך עליו אפילו כשלא זכר התנאי בשעת הנדר (מהריט"ק סי' קצד ד"ה ועתה, שו"ת מים רבים חיר"ד סי' מו. ועיין עוד בשער החיים סק"ו).

(כג) ביורור הלכה: לחוש לדבריהם.

א. וכל זה כשנדר סתם נדר, אבל אם נדר נזירות שמשון שאינו ניתר בשאלה אינו צריך לחוש לדעת המחמירים (ש"ת תשורת שי ח"א סי' תקפז, ולפי זה מתורץ שכאן פסק המחבר לחוש לדבריהם, ואילו בשו"ת אבקת רוכל סי' קעו פסק כדעה הראשונה ולא חשש לדעת המחמירים. ועיין עוד בברכי יוסף).

שלחן ערוך

ז

(כח) אם אומר בשעת הנדר: על דעת ראשונה אני נודר (כט) שאם אומר על מה שהתנתי שאלף אחר התנאי, ונזכר על מה התנה, התנאי קיים והנדר בטל;

~~~ דעה ברורה ~~~

ב. ומי שנדר על תנאי כמו שאמר אם אעשה כך וכך יאסרו פירות אלו עלי ועדיין לא עבר על תנאו, יכול לסמוך על התנאי של ערב ראש השנה אפילו כשלא זכר התנאי בתוך כדי דיבור לנדר (מחנה אפרים סי' יב, קול אליהו חיו"ד סי' לג).

ג. וכל זה במקום שאין הנדר חל על ידי התנאי אלא מכאן ולהבא, אבל במקום שעל ידי התנאי יחול הנדר למפרע, אין כאן חזקת היתר כלל (רבינו חננאל עירובין לו).

ד. וכן במקום שלא תלה הנדר בתנאי אלא שתלה הנדר בזמן (ואפילו שהמחבר סי' רכח סעיף יז פסק שנחשב שלא חל הנדר מכל מקום שם בסעיף יח חשש לדעות הסוברים שנחשב חל הנדר ואין כאן חזקת היתר).

ה. ומי שנסתפק האם הוציא דבר נדר מפיו או לא, הרי הוא בחזקת שלא נדר, ואפילו בלא התנה (מחנה אפרים שם). ויש אומרים שיחמיר מספק (המב"ט ח"א סי' רנו, וכן דעת הש"ך סי' רח בתחילת הסימן).

ו. ולכל הדעות נראה שאם התנה שכל מה שיאמר יהיה בלי נדר, ואחר כך שכח ואמר סתם איזו זהירות שלא בלשון נדר, יכול לסמוך על התנאי של ערב ראש השנה, כיון שאמר בתחילה בלי נדר ואין דיבורו של עכשיו סותר למה שאמר קודם (דעת תורה, מנחת שלמה ח"א סי' צא אות כ) ויש אומרים שאינו יכול לסמוך על התנאי של ערב ראש השנה, כיון שבתנאי מצוה בגמירות הלב כבר נתחייב ודינו כנדר גמור (כנויי נדרים סעיף א ד"ה מיהו).

ז. ולכתחילה ראוי להתיר כל קבלה או מנהג טוב אפילו שלא בלשון נדר, חוץ מאם לא זכר התנאי בשעת קבלת המצוה או המנהג, וגם בעת שזכר היה תוך כדי דיבור לזכירה.

(כד) לדבריהם. ובסימן ר"י נתבאר אם נדר בלשון קונם או הקדש האם יכול לחזור בו תוך כדי דיבור.

(כה) כאן שייך הגהה שנכתבה בסעיף א.

(כו) התנה על קצת דברים שיהא נדרו בטל בהם. פירוש: מי שמתנה שיהיו חלק מנדריו בטלים, והוא עושה כן לפי שחושש מנדר שלא יוכל לקיימו, ואינו רוצה להיכשל בעוון נדרים.

(כז) ואינו יודע על מה התנה. ורוצה שרק חלק מנדריו יתקיימו, אלא שאינו חפץ בסוג מסויים של נדר, ובשעת הנדר זוכר הוא שהתנה אלא שאינו זוכר על מה היה תנאו.

(כח) אם אומר בשעת הנדר. פירוש: צריך הוא שיאמר בשעת הנדר על דעת הראשונה אני נודר, כי אם לא כן לא היה לו לידור כיון שהוא זוכר שיש תנאי, אבל אם אינו זוכר כלל בשעת הנדר מהתנאי ברור שדינו כבסעיף ב שאחר כך כשיזכור התנאי בטל הנדר (ט"ז סק"ד).

(כט) שאם אזכור על מה שהתנתי שאלך אחר התנאי. ומשמע שהתנאי מבטל הנדר רק באופן שהתנאי סותר את הנדר, אבל הפוסקים סתמו ומשמע שאפילו כשהתנאי אינו סותר הנדר מכל מקום בטל הנדר, מאחר ומסופק הוא כבר בשעה שנודר האם יהיה

שלחן ערוך

ואם לא אמר: על דעת ראשונה אני נודר, התנאי בטל (להנדר קים. ד' (לא) אין דברים הללו אמורים אלא (לב) בשבועה או נדר (לג) שנשבע ונדר (לד) לעצמו, אבל מי (לה) שהשביעו חברו (לו) או (לז) הדירו, אין בטול זה מועיל לו (לח) כלום (לט).

~~~ דעה ברורה ~~~

קיום לנדרו, אין כאן גמירות הלב בשעת הנדר (וכן כתב רבינו בצלאל נדרים כג: ד"ה וכתב בשם הר"ץ) ולכן אין להקל.

(ל) והנדר קיים. וכל זה כשאנו יודע על מה התנה, אבל אם יודע על מה התנה וזוכר התנאי בשעת הנדר לא יועיל מה שיאמר על דעת הראשונה אני נודר, כי דבריו סותרים זה את זה, כי אם הוא רוצה לקיים תנאו למה הוא נודר, ולכן הולכים בנדרים להחמיר ואומרים שנדרו עיקר (הרא"ש ש"כ"ג: ד"ה ולא ידע, הר"ן שם ד"ה רבא וכמו שביאר בבית יוסף).

(לא) אין דברים הללו. שמועיל אמירת כל נדרי או תנאי אחר.

(לב) בשבועה. ומכאן מקור הנוסח הנדפס במחזורים ודאשתבענא וכו' לא שבועות (בית הלל סק"א). ובנשבע בנקיטת חפץ שהחזיק ספר תורה או שאר חפץ של מצוה בשעת השבועה ספק האם מועיל אמירת כל נדרי לבטלו (מהר"י ווייל סי' ב והביאו הש"ך סק"ה).

ונראה שכן הדין אם נשבע בשם או בכינוי בלי נקיטת חפץ (לפי המבואר ברמב"ן וברשב"א ובריטב"א והרא"ש ומאירי בחידושיהם לשבועות לח: שכל מה שהוזכר נקיטת חפץ אינו אלא כדי לאיים עליו שתהא שבועה חמורה בעיניו, ועיין נודע ביהודה קמא חיד"ד סי' עא).

אבל הנשבע על דעת המקום ברוך הוא ועל דעת הנאמר בתורה, מועיל הביטול (כנסת הגדולה הגהות בית יוסף אות ו) כיון שכל מה שלא מועיל הביטול זה כי חברו אינו יודע בשעת הנדר מהביטול, אבל אם חברו יודע מהביטול שעשה בערב ראש השנה מועיל הביטול (כמו שכתב המחנה אפרים הלכות שבועות סי' א ד"ה שבת) וכאן לפני הקדוש ברוך הוא הכל גלוי וידוע.

(לג) שנשבע ונדר. או נזר (מקור ברוך [קלעי] סי' קג, כהונת עולם דף נ ע"ג).

(לד) לעצמו. אבל כשנדר שכל נדר שידור יהיה חצי להקדש חולים, ואחר כך נדר מנה ללומדי תורה, כיון שיש בעיר חברת לומדי תורה, כל אחד מבני החבורה הוא כבעל דבר בנדרו ונחשב כנדר שנדר על דעת רבים ואינו יכול לומר לכך ולכך נתכוונתי (הר"ן

בתשובה סי' א, והביאו הכנסת הגדולה בהגהת הבית יוסף אות ז).

(לה) שהשביעו חברו. אפילו שהוא יחיד המושבע לא מועיל תנאו (וכן כתבו הכלבו ורבינו דוד אבודרהם ז"ל) אבל יש אומרים שדווקא רבים המושבעים מפי רבים לא מועיל תנאי, אבל יחיד המושבע אפילו מפי רבים מועיל תנאי (כך משמע בהגהות מימוני הכל כמו שביאר כנסת הגדולה הגהות בית יוסף אות ח, ומשמע מדבריו שכך דעתו).

(לו) או הדירו, אין ביטול זה מועיל לו כלום. כשנשבע או נדר ואמר על דעתכם אני נשבע או נודר, אבל אם לא פירש שנודר על דעתם, אפילו אם נשבע או נדר בפני רבים אינו נחשב על דעת חברו או על דעת רבים ויכול לומר לכך נתכוונתי (כנסת הגדולה בהגהות הבית יוסף אות ד בשם מהר"ם גלאנטי סי' פט).

(לז) הדירו. או בכל תקנת הקהילות והסכמת הקהל (ספר הישר לרבינו תם סי' ק, ותוספות דף כג: ד"ה ואת, ועוד ראשונים). ואפילו אם רוב הציבור אינם זוכרים מהתנאי בשעת החרם או

~~~ דעה ברורה ~~~

השבועה ואחד מהם זכר, התנאי בטל והחרם והשבועה קיימים, הואיל והסכימו הציבור להישבע יחד, לא מסתבר שעל אחד מהם יחול ועל אחרים לא יחול, אלא ודאי כוונת הציבור לבטל כל מה שהתנו אם תחול השבועה אפילו על אחד מהם, ולהכליל עצמם בכלל השבועה (שער החיים סקמ"ז).

(לח) כלום. כיון שעל דעת חבריו הוא נשבע, וכמי שביטל את עצמו לגמרי. וכל זה כשהשביעו או הדירו חבריו, אבל אם נשבע או נדר מעצמו לתועלת חבריו מועילים כל התנאים שנתבארו (וכן משמע במהר"ל הוצאת גנזי קדם ח"א ב' קיב וח"ב סי' נב ופ"ח, וח"ג סי' עז, ובמב"ט ח"א סי' קנב, מהר"י ווייל סי' א-ב, וכן דקדק המחנה אפרים הלכות שבועות סי' ו מהתוספות)

אולם הסכמת רוב גדולי הפוסקים שכל שנשבע או נדר לתועלת חבריו אפילו מעצמו דינו כהשביעו והדירו חבריו (תשובת הר"ן סי' א ד"ה ועוד. והסכימו כן שו"ת מים עמוקים לראנ"ח סי' ס ד"ה מ"מ, מהר"ח כפוי שבקונטרס ג' תשובות דף ג ע"ב ד"ה ודבר, ורבינו בצלאל אשכנזי סי' לב ד"ה נמצא, מהר"ם גאלנטי סי' פט, מהר"ט ח"א סי' א וח"ב ח"ד סי' כז, ומסקנת המחנה אפרים הלכות שבועות סי' א וסי' ו, ריח השדה הכהן סי' ו, חוט המשולש עור א עניין מג אות ג. ומה שרבינו בצלאל כתב שמדובר שעשה עמו טובה ולכן נשבע מעצמו, מהר"ן משמע שבכל שנשבע מעצמו הדין כן).

ואפילו נשבע לתועלת חבריו בסתם נחשב שנשבע לחבריו (עיין שו"ת מהרשד"ם ח"ד סי' צב, ובישרי לב חחר"מ מערכת ש אות צד).

וכן מי שחבירו משביעו לטובתו כדי שיפרע חובו או שבועת מודה במקצת והיסת, גם אמירת כל נדרי ומסירת מודעה בערב ראש השנה אינה מועילה לבטל נדרים ושבועות הנוגעים לאחרים (שו"ת מהריט"ץ החדשות סי' קצג).

וכמו כן מי שנדר או נשבע לעבודת כוכבים אין נדרו ושבועתו כלום, חוץ מנדרי אונסין שבו אפילו השביעו חבריו מועיל הביטול, כמבואר בסימן רל"ב (באר הגולה סק"ט וכנסת הגדולה בהגהת בית יוסף אות ה) **ודוקא כשאנסו להישבע לו ולא אמר לו בפירוש שהשבועה היא על דעתו, אבל אם אנסו להישבע ואמר בפירוש על דעתך אני משביעך אפילו בנדרי אונסין אינו ברור שיכול להישבע על דעת עצמו** (בית דוד). וכשיש לאמוד את דעתו באומד המוכח אפילו השביעו חבריו לתועלתו יכול לומר על דעת כן לא נשבעתי (מים עמוקים סי' כא, מחנה אפרים הלכות שבועות סי' א).

(לט) בירור הלכה: מנהג נהגו חלק מהראשונים להתיר את הנדרים רק בליל יום הכיפורים, ובדורות מאוחרים יותר הנהיגו להקדימו לערב ראש השנה, ומנהג זה ונוסחו מוזכר בשל"ה הק' (תחילת מסכת יומא, וגם מוזכר בשערי ציון למוהר"ר נתן נטע הנובר זצ"ל שהיה תלמידו של מהר"ח ויטאל זיע"א, חיי אדם כלל קלח אות ח, מטה אפרים סי' תקפא סעיף מט, דרך החיים דיני התרת נדרים בערב ר"ה, פתחי תשובה סי' רלט סק"ו, ובשערי תשובה א"ח סי' תקפא סק"ז) **וכבר נהגו ישראל קדושים כמנהג הזה, להתיר נדרים בערב ראש השנה.**

והטעם שהקדימנו לערב ראש השנה נאמרו בו כמה טעמים: א. כי זריזין מקדימים למצוות, ב. שיכנס לשנה החדשה בלי עוון נדר ושבועה, ג. כדי להינצל מעונש נדרים (חיי אדם שם) ד. שלא יכנס עם נדריו לשנה החדשה שכל המאחר נדרו פנקסו נבדקת (יפה ללב ח"ב בקונטרס אחרון סי' תקפא בסופו) ה. וכדי שעוון הנדרים לא יהיה למכשול לעכב תפילתינו **בראש השנה** (זכר דוד למוהר"ר זכות מדינה זצ"ל מאמר שלישי ערב ר"ה עמוד תכו). **ורמז לדבר 'לא יחל דברו**

שלחן ערוך

~~~ דעה ברורה ~~~

ככל' סופי תיבות אלול, לומר שבסוף אלול יתיר נדריו (שפתי כהן על התורה סוף פרשת מטות, והביאו הברכי יוסף או"ח סי' תקפא סק"א).

ונהגו לאומרו בשלשה מתירים, ומכיון שמבטל בו גם נדרי חלום לכן לכתחילה יעשה ההתרה בעשרה, ואם קשה לו יתיר בשלשה (כרמ"א בסי' רי סעיף א). ומי שכבר מסר מודעה וביטל נדרי חלום בשנה שעברה אפילו לכתחילה אינו צריך להתיר בעשרה (כמבואר בסי' רי בדעה ברורה שלנדר חלום מועיל התנאי אפילו אינו זוכר כלל, ואם כן כיון שמסר מודעה בשנה שעברה בעצם אין עליו נדרי חלום כלל) ומכל מקום יש מתירים בעשרה כי חוששים אולי נידוהו בחלום, ולכתחילה צריכים עשרה שיהיו שונים הלכות (ויש אומרים שזה מעכב כמבואר ברמ"א סי' שלד סעיף לה, וכאן כיון שאינו יודע שנידוהו בחלום אינו מעכב. ועיין מטה אפרים סימן תקפא סעיף מט שאנשי מעשה נהגו להתיר בעשרה, ובספר יהושע פסקים וכתבים סי' קצט שכן היה מנהג הראשונים).

ונהגו בהתרת נדרים שבערב ראש השנה שהמתירים יושבים והנשאל עומד, ואם עמדו המתירים יצאו ידי התרת נדרים. וכשהנשאל תלמיד חכם יכולים להושיבו מפני כבוד התורה (ש"ת הרדב"ז ח"א סי' לא).

והמנהג שכל אחד ואחד שואל בעצמו שיתירו לו נדריו ומתירים לו, ומעיקר הדין יכולים להתיר נדרי כמה אנשים יחד, שיאמרו להם המתירים מותרים לכם (ש"ע סי' רכח סעיף מו) ומכל מקום אין ראוי להתיר כן אלא בשעת הדחק (מטה אפרים סי' תקפא סעיף מט). ולאחר ששאל שיתירו לו נדרו יאמרו לו השלשה הכל מותרים לך שלש פעמים, ובדיעבד אם אמרו רק פעם אחת הותר הנדר (ש"ך סי' רכח סק"ו) ובפרט בנוסח שלנו שאומרים בפעם אחד כמה לשונות של התרה.

ונשים לא נהגו לומר נוסח התרת נדרים בערב ראש השנה, ויש מי שכתב שאם רוצה להתיר נדרי אשתו בשליחותה דוקא, יאמר בפני השלשה לאחר שהתיר נדרי עצמו שרוצה להישאל על כל ההקמות שקיים לנדרי אשתו ומתחרט עליהם, ואם היה יודע שיתחרט לא היה מקיים מתחילה, ויאמרו לו המתירים שלשה פעמים מותר לה (ש"ת רב פעלים ח"ד או"ח סי' לד בשאלה החמישית) ומכל מקום מנהג ישראל שלא לבקש התרה לנדרי אשתו כלל (הגרש"ז אויערבך זצ"ל והובא דבריו באישי ישראל פרק מה הערה עז, ובקובץ מבית הלוי גליון ד פסקי התרת נדרים הערה ה, שמעולם לא שמענו מי שינהג כן) וסומכות הנשים על אמירת כל נדרי (אישי ישראל שם. ועיין טעמי המנהגים ענינים שונים אות צה שנהגו הנשים לעשות בגדים לש"ץ שמתפלל כל נדרי, משום שבעוון נדרים אשתו של אדם מתה כבשבת לב: והש"ץ שמתיר מציל אותם מעוון זה).

ואחר כך ימסור הנשאל מודעה על הנדרים והשבועות שידור מכאן ואילך שיהיו בטלים, ויש אומרים שיכול למסור המודעה בינו לבין עצמו (אשי ישראל פרק מה הערה עה בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל, כי מסירת המודעה היא בינו למקום) וראוי לאומרו בפני השלשה (כמבואר בשל"ה הק' שם, לצאת ידי הדעות שמסירת המודעה צריך להיות בקול רם ובפרהסיא).

ומסירת המודעה כולל התרה על נדרי העבר ומודעה על ביטול הנדרים שידור בעתיד. ויש אומרים שמועיל מדין חרטה (וכמו שמשמע מתוך נוסח ההתרה) אפילו בלא פתח לנדרו כיון שכבר בשנה הקודמת התנה לבטל כל הנדרים (השמטות לכנוי נדרים, והובאו דבריו בליקוטי מהר"ח ערב ראש השנה). ויש אומרים שמועיל מדין פתח, שאילו היה יודע שיתחרט לא היה נודר (מחנה אפרים הלכות נדרים סי' טז, ולכן הנוסח רק אני מתחרט על קבלת העניינים בלשון נדר).

~~~ דעה ברורה ~~~

ומכיון שחסרים בהתרת נדרים הכללית הזו כמה פרטים מדיני התרת נדרים שהרי אינו מפרט את הנדר וגם אין כאן חרטה, וגם יש נדרים שאין להם התרה כלל, או שיש להם התרה בדיעבד או בשעת הדחק, וכן אין התרה זו מועילה לנדרים שנדרו לאחרים, וכל התרת נדרים זו היא רק להציל מעוון נדרים ושבועות שעבר עליהם

ואינו זוכרם (דרך החיים הלכות התרת נדרים בערב ראש השנה, אלף למגן על המטה אפרים סי' תקפא ס"ק קא. ולדעת הנדרי זריזין ח"ג סי' רכח אות יד, ושפת אמת י"ד סי' רכח סעיף יד, ואהבת חסד להגר"א לנדא אב"ד טשכנוב זצ"ל גיטין לה: ד"ה ועיין בפנ"י, מועיל התרת נדרים של ערב ראש השנה אפילו שאינו מפרט כלל, כיון שרק נדרי איסור צריך לפרט, ובהתרה זו מפרש שאינו מבקש התרה על נדרי איסור שאין ראוי להתירם. ואולם יש לעיין בזה כי בנוסח השל"ה הק' לא מוזכר לשון זה 'ואין אני מבקש התרה על אותם הנדרים שאין להתיר אותם'. ועיין עוד בתפארת ישראל בכורות פ"ז בועז אות א שמאמירה זו הביא ראייה שכל פירוט הנדרים הוא רק לכתחילה), **לכן לא יכולים לסמוך על התרה זו לנדרים שזוכרם, וכל מה שמועילה התרה זו היא רק לנדרים שנדר בינו לבין עצמו ואינו**

זוכרם (כמבואר בשבולי הלקט סי' שיז).

ועל כן מי שנדר נדר וזוכרו ומתחרט עליו ורוצה שיתירוהו לו אינו יכול להתירו על סמך הנוסח המקובל בסידורים אלא יעשה התרת נדרים נפרדת, ולא עם הנוסח הזה שאינו מועיל לזה. ויתיר נדרו בפני שלשה, וראוי שאחד מהם יהיה בקי בהלכות נדרים ולכל הפחות שיהא גמיר וסביר, ויגלה את נדרו לאחד מהדיינים (כמו שכתב בדרך החיים דיני

התרת נדרים משבלי הלקט סי' שיז) ויבררו האם מועיל לזה התרה על פי דיני התורה, ויתירו לו.

ואפילו שמסר מודעה לא יסמוך עליה לכתחילה, ואם נדר לכתחילה צריך התרת נדרים, ורק לצורך גדול אפשר לסמוך על המודעה (כהרמ"א כאן סעיף א לעניין כל נדרי) ויש אומרים שאין מסירת המודעה מועילה אלא אם נזכר בה בתוך כדי דיבור לנדרו והסכים לתנאי. ומכל מקום מועילה מסירת המודעה למנהג של מצוה או כשאמר אשנה פרק זה או לעשות חסד ולא אמר בלי נדר וכשלא זכר את מסירת המודעה

בשעת הנדר (כמבואר בפנים משו"ת שלמת חיים ח"א סי' רלא והובא בדרך אמונה פ"ז ממתנות עניים בציון הלכה אות

(נז).

~~~ דעה ברורה ~~~

תנו רבנן

לכבוד ידידי הרה"ג ר' אשר הורוביץ שליט"א מו"צ דקהל יראים ירושלים
שמחתי לראות מעשה ידיו בחוברות הדעה ברורה לזכות את הרבים, וזכה שייתקם בו מה
שנאמר כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, אין מילים על העריכה והסגנון של
הדעה ברורה מצולח ביותר

א. לגבי דבר מאכל שהוקצה למצוה אם מותר להשתמש בו, דעת מרן הגר"ח קנייבסקי
לאסור תמיד.

ב. בסימן קמז כתבתם דיני מאכל שתחת המיטה, וברצוני לברר מה הדין מתחת עגלת
שכיבה של תינוק, האם נידון כמיטה.

גוט שבת
אלמר אליהו מרמורשטיין. מודיעין עליית

תשובה: אוכל המונח תחת עגלת תינוק ואפילו תחת מיטת תינוק אינו נחשב כמונח תחת
המיטה ואפילו לכתחילה יכול להניח שם מאכל.

כי הנה נתבאר בדרכי תשובה (סי' קמז סקל"ז בשם מזמור לדוד) שאין בכלל רוח רעה מה
שנוהגים להניח תבשיל בין כר לכסת כדי לשמור חומו, שאין זה נקרא תחת המטה, ורק על
הקרקע ממש נקרא תחת המטה. וגם יש לצרף את הדעה (דרכי תשובה שם סקל"ח מספר
מילי רחסדותא) שלא בכל מיטה יש חשש רוח רעה, עיין שם, וכל שכן שלא במיטה של
תינוק. וכן יש לצרף דעת הרב בשלחן ערוך (מהדורא בתרא סי' ד) שאין צריך לרחוק
בבוקר ידי הקטנים שאין עליהם רוח טומאה, אבל הפרמ"ג (או"ח סי' ד משבצות זהב
סק"ד) פסק שבכל קטנים ראוי לרחוק הידים בבוקר כי חמור יותר ספק סכנה מאיסור, על
כל פנים יש לסמוך על הדעה שאין לקטנים רוח רעה (שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' קיז).

ואלה יעמדו על הברכה שנדבו מהונם להדפסת הדעה ברורה

יעקב מנצר ביטוחים 02-5370030

לעילוי נשמת

אביו הרה"ח ר' מנחם יהודה בן הר"ר אלעזר חיים ז"ל

ואמו מרת פנינה בת הר"ר יעקב ע"ה

הונצח על ידי ידידינו בנם הרה"ח ר' יעקב מנצר שליט"א

ברכת שמים מעל לאכסניה של תורה - מוסדות אוהבי תורתך

ישיבה וכוללי בוקר "אעירה שחר" וכולל "צדקה ומשפט"

בנשיאות ידידינו הרה"ג המפורסם

הרב חיים יעקב קליין שליט"א

מהלומדים הקבועים בדעה ברורה

על החסות שלקח בשבוע זה בהדפסת הדעה ברורה

ישראל ד' בפועל ותהא משכורתו שלמה

לשאלות הלכתיות - הערות - תרומות והנצחות - לקבלת הדעה ברורה בדוא"ל :

אשר הורוביץ. רחוב אהליאב 34 י-ם. דוא"ל asher7321@gmail.com בנק המזרחי

סניף 417 חשבון 168880 פלפון 0573127341 כל הזכויות שמורות